

VANDA EKL

**ZAGRAD - POMERIO,
PRILOG HISTORIJSKOJ
TOPONOMASTICI RIJEKE**

Tradicija slavenskog nazivlja u Rijeci i njenom okružju daleka je po svojoj starini i snažna po svojoj opsežnosti i po svom kontinuiranom trajanju.

Historijske potvrde o službenoj uporabi hrvatskog nazivlja u Rijeci, o njegovoj trajnoj primjeni baš u hrvatskom obliku, nalazimo nebrojeno puta već počam od najstarijih poznatih sredovječnih povjesnih izvora za naselje Rijeku. Otada dalje možemo iz dokumenata, koji potječu iz jednog neprekinutog vremenskog slijeda, pratiti pojavu naših toponima, i to iz isprava najrazličitijih po jeziku i sadržaju: od latinskih i talijanskih akata gradske administracije i drugih javnih organa, do austrijskih vojnih izvještaja i kartografskih snimaka, pa i do starije literature o Rijeci. Oni su bili u punoj uporabi u malom sredovječnom naselju kao i u trgovačkoj luci XVIII i XIX st. tj. i u doba, kad je sve veći privredni značaj grada donio i vidne urbanističke promjene. Ekonomski je uspon značio, naime, i veliko povećanje stanovništva (uz znatan priliv stranaca), proširenje gradskog područja, gušću mrežu izgradnje i jaču naseljenost gradskih podopćina, a uz to, dakako, i niz novih oznaka za novo oblikovane četvrti i predjele. Neki stari nazivi su se tada povukli na uži prostor, ali su ostali u živoj uporabi, jednako kao i mnoštvo naziva sa šireg područja grada, sve do vremena, kad je njihovu službenu primjenu ukinula nomenklatura birokratskog kova.

Tako je kontinuitet opće uporabe uz ranu pojavu i brojčanu pretežnost, glavna snaga slavenske toponomastike u Rijeci.

Taj daleki i stalni historijski trag dozvoljava dakako određene zaključke o rasprostranjenosti i uporabi hrvatskog jezika u dnevnom, kućnom ambijentu Rijeke. I u njemu se ogledaju vjekovi našeg neprekinutog narodnog života na ovom prostoru.

Riječki se toponimi odlikuju bogatstvom u opisivanju grada, njegovih uređaja, objekata, terena, raslinstva, kultura, vlasništva itd. Po svom sadržaju i po jezičnim osobinama imaju lokalnu boju i stapaju se

sa bližom i daljom istarsko-primorskom okolicom Rijeke. Pa i romanizmi, koji se tu javljaju, isti su oni, koje susrećemo duž čitave naše obale. Talijanski se toponimi javljaju uglavnom kasnije, u daleko manjem broju, vrlo često kao doslovni prijevodi hrvatskih. Nisu, dakle, naši nazivi neke pojedinačne korupcije unesene u talijansku terminologiju¹, već se radi upravo o obratnom procesu. — Zbog toga nalazimo ponekad nazive istodobno u hrvatskoj formi i u talijanskom prijevodu, uslijed čega je došlo često i do zamjene ili identificiranja raznih naziva, odnosno do obratnog tumačenja o njihovu porijeklu i značenju, naročito u vrijeme kad se naše nazive izostavilo ili nezgrapno prevelo.

Tako se još i sad dva naziva Zagrad i Pomerio, koji se odnose oba na prostor neposredno iza gradskih zidina (iako Pomerio, kako ćemo vidjeti, samo u početnom značenju), često identificiraju u značenju ili čak i Zagrad uzima kao prijevod Pomerija. Tako je Pomerio kao eminentno romanski toponim službeno bio forsiran, dok je Zagrad kao njegov navodni kasniji sinonim, izostao. Pa i u slučaju da se radi o prijevodu, prema dosadašnjim rezultatima traganja za ovim nazivima, naišli smo na potvrdu za Zagrad pol stoljeća ranije nego za Pomerio, te već i to isključuje pojavu prijevoda u ovakvom redu. Ta su dva termina, međutim, po svom prvotnom značenju, porijeklu i sadržaju posve različita.

Zagrad je tipični naš toponim, koji se javlja i u mnogim manjim i većini mjestima u okolici Rijeke². Označuje prostor, koji se nalazi ili se nalazio nekad izvan (iza) gradskih zidna. Tako taj naziv može poslužiti kao jedna od sigurnih indicija za utvrđivanje prvotnog protezanja jezgre nekog naselja, oko koje se ono kasnije razvilo i širilo (kao npr. na Cresu).

Rijeka je već u XIV st., a vjerojatno i ranije, zidom opasani i bra-njeni grad »terra«³. Prostor »za gradom« nosio je taj naziv posve sigurno već u ono davno doba. To možemo zaključiti po činjenici, što je u vrijeme, kad ga susrećemo u dokumentima obilježavao predio uz sredovjekovni gradski zid, dakle prostor, koji je u onim ranim stoljećima bio »za gradom«, a preko kojeg se grad u XVIII st. već davno bio prelio. Isključeno je, dakle, da je naziv uveden u to vrijeme, kad su zidine bile samo još historijski relikti, jer tada ne bi predstavljao nikakvu realnu i logičnu oznaku predjela.

Zagrad je u doba kad ga vrlo često susrećemo tj. u XVIII st. bio oznaka za široki dio prostora oko sjeverozapadnog dijela Staroga grada na sjevernoj strani iza gradskih zidina, sjeverno od poteza kula Slogin — Kaštel, zatim na zapadnoj strani duž sjevernog dijela današnje Supilove ulice (Vida della Posta, Via del Municipio), te sjeverno od istočnog dijela ulice Pomerio.

Na karti Rijeke iz 1807. god. upisan je kao »Zagrad« sav trakt od Staroga grada na sjeveru između kasnije Via Belvedere inf. i Via di Cosala sve do Via Montuosa.

Na karti grada od 1814. god.⁴ ubilježen je kao »Zagrad« sjevorni predio iza Staroga grada od ulice Belvedere do ulice prema Kalvariji tj. otprilike od današnje Ulice Save Kovačevića i palače Narodnog muzeja do Uspona Buonarotti.

Na »Situations Plan des Freyhafen Gebiethes Fiume« iz 1852 god.«⁵ »Zagrad« je predio sjeveroistočno od Staroga grada, istočno od Zenikovića, sjeverno od današnje Ulice žrtava fašizma, između Ul. Save Kovačevića i Ul. Ivana Rendića.

Na »Situations Karte des Fiumaner Freyhafen Gebiethes« iz 1853. god.⁶ zabilježen je »Zagrad« na istom mjestu.

Na katastralnoj mapi općine Kozale iz 1842. god. naznačen je kao »Zagrad« sjevorni predio između Via del Belvedere inf. i Vicolo del Succursale (otprilike između Ul. Save Kovačevića i Ul. Ivana Rendića). Na karti Rijeke iz 1807. god. i na katastralnim mapama općine Kozale iz 1861. god.⁸ i 1889. god.⁹ upisan je na tom prostoru »Zeniković«. Tu je Zagrad bio dio Zenikovića, zato se i spominje na nekim mjestima u vezi s tim lokalitetom.

Na planu Rijeke iz 1870. god.¹⁰ naznačeno je »Ried Zagrad« zapadno od palače Narodnog muzeja, sjeverno od zapadnog trakta ulice Pomerio.

Na Zagradu sjeverno od Staroga grada imao je vileu Ivan Mihajlo, Androha, koji je bio do 1685. god. upravitelj dominija Bakarca, zatim Vinodola¹¹. Njegova vila iza Kaštela već je 1701. god. u njegovu posjedu. U njoj je primio puljskog biskupa, kad je došao u kanonsku vizitaciju.¹² U testamentu Mihajla Androhe spominje se prvi puta Zagrad¹³.

22. septembra 1728. god. u nedjelju.

»Fatto nel Suburbio della Citta di Fiume, nel Palazzo del Ilmo Sig. Gio: Michele Androcha Lib: Bre de Andros posto in contrada Sagrad iuxta lat. . . . . 1' una posta nella Sud. ta Sopnizza, alla Riva del Sud. to Porto, la Vigna d. ta Glavanovo e Sograd, la primogenitura nella linea Masculina volendo che li Sud. ti tre Beni Sopniza, Glavanovo e Sograd siano goduti e posseduti dal primogenito.« » . . . . . di fabbricare nell accenato Bene di Sograd Magazeni, Case o altri Comodi«.

20 decembra 1762 god.

» . . . . . nel Palazzo del Illmo Sign. Francesco Adamo Libero Barone de Androcha ab Andros, posto in Contrada Zagrad juxta L.«

U tom dijelu Zagrada samostan augustinaca posjedovao je do 1788. god. zemljište, kasnije Persićevo (naznačeno na katastralnoj mapi općine Kozale iz 1861. god.⁸, na kojem je kasnije sagrađena Guvernerova palača.

Almanacco Fiumano 1855 god.¹⁴ navodi« . . . la quale grandiosa impresa« (kad je Adamić dizao tvornicu duhana) »fece nascere il sospetto di rinvenimento d' un tesoro in un sotterraneo della campagna ora Persich in Zagrad.«

Na Zagradu bila je i kula Slogin (sjeverozapadni ugao Staroga grada), koja je 1647. god. preuređena u barutanu.

Stand Ausweiss der bestehenden ärarial Gebäude 1814. ¹⁵ »No. VI. 28 Jänner 1814. Der Stättige kleiner Bulferthurm ob er der alt Statt

gegen so gennanten Sagrađ ist ein Bulferverlag von kleinen Betrag . . . »
etc.

Mnogi akti spominju Zagrad u vezi s akcijom oko rušenja odnosno pre-
mještanja barutane¹⁶.

Mali trg na potezu od barutane (Slogin-kule) do Kaštela zvao se ta-
kođer Zagrad, sve dok nisu 1795. god. prenesene na taj trg kamene javne
mjere, jer su se na njemu održavali sajmovi. Tada se za taj prostor uvri-
ježio naziv Staro (prema mjeri star).

Na Zagradu zapadno od Starog grada bilo je pravoslavno groblje
»sul colle Zagrad in contrada Zenicovich«¹⁷.

Gruntovna knjiga¹⁸ list 438. govori »Orto in Zagrad alie-
nato al Magnifico Pubblico ad uso di cimitero«. De Comitatu Severinensi
compendiosa notitia¹⁹ god. 1738. govori »Incolarum pars potior Catho-
lica Sacra profitetur caeteri praeter nonnulus Lutheranos et Calvinistas
Graecam fidem sequuntur Horum manipulus in Fluminis Suburbio »Za-
grad dicto nuperrime consedit liberemque religionis exercitium ab Aula
obtinuit.«

Još 1720. god. bila je sazidala pravoslavna općina na tom mjestu
malu kapelu sv. Jurja. Groblje i kapela su označeni na katastralnoj ma-
pi Rijeke iz 1842. god.²⁰, na istočnom uglu, na kojem se susreću Ulica sv.
Andrije (danas Ul. Erasma Barčiča), i ulica Pomerio (danas Ul. žrtava fa-
šizma). Prostor zauzima pretežni dio trakta prema ulici Municipija (Su-
pilova). Na katastralnoj mapi Rijeke iz 1861. god.⁸ označen je taj prostor
kao »Cimitero greco abbandonato«. Oko 1845. god. dodijeljen je, naime,
pravoslavnoj općini odio na općem groblju, pa je staro groblje i crkvi-
ca Sv. Jurja prodano Smithu i Meynieru²¹. Konceom XVIII st. kupila je
pravoslavna općina jedno zemljište od Ignacija Zanchija na lokalitetu
Zagrad, s namjerom, da sazida crkvu. Marija Terezija, međutim, nije doz-
volila gradnju, dok ne bude bar 60 pravoslavnih obitelji. Gradnja je doz-
voljena 1785. god. s time da općina plati desetinu kaptolu. Crkva, među-
tim nije podignuta na Zagradu, već na prostoru staroga Stara na obali
pred gradskim tornjem²².

Na ovom dijelu Zagrada bila je neko vrijeme rafinerija šećera, vlas-
ništvo Josipa Henkea (rođ. 1744. god.), dugogodišnjeg namještenika pri-
vilegirane kompanije za rafineriju šećera u Rijeci. Njegova je rafinerija
utemeljena 1803. god. Nije dugo potrajala, jer joj nisu bile dane privile-
gije od ministarstva financija u Beču. Označena je na karti iz 1807. god.,
a nalazila se južno od pravoslavnog groblja (danas Narodna banka 508).
— Na istom predjelu Zagrada nalazila se i vila Edgara Smitha (sačuvana
je bilješka s nacrtom stola i imenima uzvanika u vili Smithovoj i nazna-
kom da se vila nalazi u Zagradu, Arhiv Jadranskog instituta).

Naziv se javlja kroz čitavo XVIII i XIX st.²³

* * *

Naziv Pomerio ima posve drugo značenje, iako se prostorno izvjes-
no vrijeme podudarao sa Zagradom, i u doslovnom prijevodu korijena
postanka tj. »post murum«, blizu je značenju Zagrada. Međutim, dok Za-

grad od svog postanja ima značenje toponima iz reda onih, kojima se opisuje lokacija predjela u odnosu na gradski prostor (Prigrad, Pod grad itd.), dotle je Pomerio tehničko-administrativni termin, koji to značenje zadržava kroz čitavo vrijeme primjene, u koje ga možemo pratiti. Upravo zbog toga nije označavao neki određeni, fiksirani prostor i nije se ograničio na jedan određeni potez sve do polovice XIX st, kad se javlja u oba značenja. Pomerio je knjiški naziv, koji je ušao »odozgo«, putem administrativne vlasti.

Pomerio je bio prostor oko gradskih zidina, koji je morao biti prazan, tj. neobrađen i bez građevina, kako se u slučaju opsade grada ne bi pružilo neprijatelju uporišne točke za napad i mogućnosti da se skloni. Ujedno je takav slobodan teren olakšavao obranu grada. — Porijekla je antiknog, pa nije isključeno da je kao tehnički termin oživljen u doba humanizma²⁴. — Taj se prostor protezao od južnih gradskih zidina do mora, zatim do Rječine te do granice distrikta prema podopćinama Kozale i Plasa. U XVII st. ima već i na Pomeriju obrađenog tla i poneki zidani objekt. Tada se već izuzetno dozvoljavala gradnja uz obavezu, da se u slučaju rata zgrade moraju srušiti. Iako je u XVIII st., naročito nakon proglašenja slobodne luke, grad prestao biti utvrđen, ipak se još 1742. god. prigodom gradnje kuće Nikole Marottija na Pomeriju, zapadno od utvrde Sv. Jeronima, morao vlasnik obavezati, da će je srušiti, ako bude rata²⁵.

Pomerijalni tereni bili su tretirani kao poseban pojas oko grada, koji se smatrao za dio grada, jer sve ostalo što je bilo izvan zidina smatralo se kao teritorij, odnosno distrikt grada, To je vidljivo iz gradskih protokola:

Protocollo capitaneale 17. VII. 1777. »Domus jurisdictioni civitatis subjectae intra urbem extra urbem sunt 961; dispersae vero in Pomaerijis ac territorio, exceptis Podbregh et Lopazza 210...«²⁶. Protocollo capitaneale 31. XII. 1779. »... ad octavum.,, in Pomerijis ac terreno,, ,« (ib.)

Pomerijalni teren se, dakle, i kasnije, kad je izgubio svoje neposredno strateško značenje i dalje zadržao kao oznaka za prostor između grada i njegova okružja. Uporedo sa širenjem područja gusto naseljenoga gradskog centra, pomicao se pojas Pomerija prema okružju, odnosno zahvaćao je nove predjele, koji su do tada spadali pod okružje. To je vidljivo i kod planiranja za uređenje katastra i gruntovnih upisa 1836. god. Pomerio nije fiksirano područje, a zemljišta i nekretnine na Pomeriju tretirane su posebno²⁷.

Zbog toga je postojao i posebni katastar za Pomerio: Catastro del Pomerio della citta di Fiume god. 1838. »Denominazione della localita — Braidà detta Scornia Braidà, Zagràd, Luche, Perillo, Pignol, Sgora Pignola, Scoglietto, Zenicovich, Monte Calvario, Braidizza, Braidà superiore, Braidà inferiore, Dolnija Braidà Mulini, Zvir«²¹.

Naziv Pomerio, iako je u početku označavao jedan nefiksirani prostor, počeo se kasnije istovremeno, dok se još primjenjivao u prvotnom značenju, ograničavati na sjeverozapadni dio od gradskih zidina, odnosno na ulicu od trga Staro do ulice dell'Ospedale (danas UL žrtava fašizma). To je vidljivo iz katastralne knjige iz 1840. god.²⁸.

Na katastralnim mapama Rijeke iz 1842. god.⁷ i 1861. god.⁸ te 1889. god.⁹ nalazi se protezanje naziva, kako smo gore naveli, dok na mapi iz 1890. god. i 1899. god.²⁰ nalazimo naznaku »Via del Pomerio« od Ul. dell'Ospedale do Via Ciotta (danas Ul. Erazma Barčića), a dalje do bivšeg trga Staro (kasnije Piazza Giuseppe), naziv »Via Giuseppe«.

Danas oba naziva nestaju, sjećaju ih se tek stariji građani. Šteta, što u novom službenom nazivlju nije zadržan stari i sugestivni toponim Zagrad.

1 Attilio Tamaro, *La Vénétie Julienne et la Dalmatie*, Roma 1918. str. 461 »Les immigrations croates ne s'effectuèrent pas sans laisser quelque corruptions dans les nom et la terminologie. C'est ainsi qu'un quartier de la ville est appelé gòmila nom croate, probablement a cause d'un »tas de pierres« formé par des ruines romaines (!) et une tour. Slogin près du Barbacàn, dans le quartier appelé d'un nom italien, la Zueca ou Giudecca, ou dans la zone dite du pomerio«.

Nekoliko nasumce uzetih toponima s pogreškama u lokaciji.

2 Toponim Zagrad postoji u Vrbniku, Kastvu (ispod gradskog zida, istočno od gradskih vratiju), Kozljaku, Veprincu, Driveniku, Bakru, Cresu, Pagu, Golcu, Vasankoj itd.

R. Strohal, *Glagolska notarska knjiga vrbnickoga notara Ivana Stašića*, Zagreb 1911. »Ustrument Mikuli Sulinji 1639. indicijon 7., miseca decebra dan 16. (v) Varnbici... Pred rečenimi svedoci prodaje Barič Pavan Mikuli Sulinjiću njega vart, ki je v Zagradi...«

Nagy L., *Notizie Politico-geographico statisticae Partium Regno Hungariae Adnexarum seu Slavoniae et Croatiae Litoralis*, Budae 1829. »Zagrad vel Zagradje« (na Pagu).

Mažić M., *Hrvati starosjedioci Rijeke*, podlistak u »Obzoru« 1908—1922. br. 150 od 7. VII 1922. »... sličnih naziva nalazimo i u drugim primorskim gradovima, tako na pr. u Novom »Prigradu« (pod grad) a u Bakru »Zagrada« (zad grada)«.

Hirc D., *Bakar, »Hrvatska vila« tečaj II*, sv. I—XII, Zagreb 1883. »Nu drugačija ti se slika razvije pred očima, kad si se kamenitimi skalami uzpeo u Grad, koj diele na Zagradu gornju i dolnju.«

Nemanić D., *Cakavisch-kroatische Studien*, Wien 1884—1885. »zàgradje — nom. popr. vicl urbis Vrbnik, g. zàgradja«. Skok P., *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Zagreb 1950. (Otok Cres, mjesto Cres) »U samom gradu ima dosta tragova prastarim našim nazivima... Druga gradska četvrt zove se Zagrat »za gradom«.

Cadastre national de l'Istrie, Sušak 1946. str. 329 »Zagrad, kat. općina Golac« (Vološko—Opatija).« str. 377 »Zagrad, kat. općina Vasanska (Vološko—Opatija)«.

3 Ljubić Sime, *Listine o odnošajih između južnog slavenstva i mletačke republike*, III god. 1872, str. 438. »CVII 1312, 12 rujna u Čedadu. Enrik, gorički knez daje u zalog Nikoli Albertiu mletčaninu, privolom gospodara Duinskoga Rudolfa, za šest godina sve daće i prihode u Rieci... et omnia dacia terre Fluminis sancti Viti... ratificare et manuteneri cum redditibus et macello dicte terre... daciurum terre Fluminis... predictam terram Fluminis... et de dicta terra Fluminis.«

4 Situations Plan der alten und neuen See-Stadt Fiume samt einem Stück seines Bezirkes. Fiume 1814 Eyben.

5 Situations Plan des Freyhafen Gebiethes Fiume. No 514 Fiume 24 August 1852. Von dem k.k. Bezirks Bauamte Joseph Storm, k.k. Bezirks ing.

6 Situations Karte des Fiumaner Freihafen Gebiethes. No 804. Von dem Kais. Königl. Bezirks Bauamte, Fiume am 1 October 1853. Joseph Storm k.k. Bezirks Ingen.

7 Comune di Cosala. Distretto di Fiume, prospetto generale della qualita e quantita di tutti i terreni e fondi della comune di Cosala. A.1842 Ignatius Rossi elaboravit.

8 Fiume nella Croazia Comitato di Fiume 1861. (Reambulirana kat. mapa geom. Andrea Sponner).

9 Fiume varòs 1889. Reambulirana kat. mapa geom. E. Suara.

10 Kartu objavio Depoli A. u članku »Il confine orientale di Fiume e la questione del Delta della Fiumara«, *Bulletino della dep. fiumana*, vol. V. Fiume 1921.

11 God. 1689. uzeo je u zakup gospoštiju Ozalj i komorina dobra u Bakarcu i Kraljevici. Uveo je u Rijeci trgovinu soli. Bio je gradski vijećnik, a 1708 god. postao je barun s pridjevkom De Andros. Umro je 1728 god.

12. 1753. god. posjedovali su tu kuću Orlandovi, 1799. god. Pasquali, a 1802. god.

- kupio ju je A. L. Adamić, koji ju je kasnije prepustio engleskom konzulu Ivanu Leardu. — Kobler G., Memorie per la storia della liburnica città di Fiume, 1896. II str. 51.
13. Testamenti vecchi dall' anno 1576. ali' anno 1810. Drž. arhiv, Rijeka (DAR) Gruntovne knjige.
14. Almanacco e guida di Fiume per l'anno 1855. Fiume 1855.
15. Stand Ausweis der bestehenden Ärarial Gebaude in den District der fiumaner Gemeinde 1814. DAR, Arhiv magistrata 500-895.
16. Protocollo capitale 1838. I-186. »La Commissione di abbellimento con suo atto di 18. corte espone che eccitata esso con venerato conchiuso capitale di data 20 Maggio Anno cadente n. 20 ad esternare i suoi sensi sull'esistenza della Torre di Polvere situata in Zagrad, corrisponde all'avuta graziosa Inviazione dell' inclito consiglio capitale come segue. Ch'essa Commissione opina sommessamente che non ora, una ne tempi addietro, e seguentemente nell' anno 1792-3 in cui spese della città venne costruito un apposito depositoryo della polvere a San Luca in proporzionata distanza dell'abitato, dovuto avrebbe seguire la demolizione della Torre di polvere in Zagrad, non solo ma eziandio di tutte le antiche muraglie che scorrono dall' edificio del castello ora caserma militare sino all' apertura introducente nella città vecchia da un lato, e dall' altro le muraglie che cingono i due orti sino al fabbricato e fondo di Saverio de Tudorovich fra i quali giace la torre di polvere in questione. . . . . soprattutto la residua vecchia muraglia di Fortificazione che da Zagrad lungo il convento dei PP. Agostiniani le case della posta, Monaldi l'un di Fosso della città gli edificij delle MM. monache benedittine e collegio Gesuitico no che le carceri civiche si estese fino al moderno Castello e caserma la quale pria della fatta apertura corrispondeva direttamente colla torre di polvere.«
- Protocollo I u de Capitani con sessi celebrati nell' anno 1839. I-188. No 708. — gdje se govori o barutani neprekidno se spominje Zagrad. » . . . . . riguardo la polveriera sita in Zagrad nel Pomerio di questa città . . . . . quello poi di Zagrad unicamente per tempo di guerra . . . . . ottenere la tanto desiderata demolizione della torre Zagrad« i. t. d. — O rušenju kule-barutane vidi radnju Vanda Eki, O starim riječkim kulama, Jadranski zbornik, Rijeka-Pula 1958.
17. Kobler c. c. I, str. 162.
18. Gruntovna knjiga 1782-1810. DAR Gruntovne knjige.
19. De comitatu Severinensi compendiosa notitia, 1783. Arhiv Jadranskog instituta.
20. Città e porto franco di Fiume. A. 1842 Ignatius Rossi elaboravit.
21. Kobler o. c. I, str. 163.
- Catastro del Pomerio della città di Fiume, god. 1838. str. 15 navodi »Denominazione della località — Zagrad, Denominazione del terreno — Cimitero, Nome e cognome degli possessori — Cimitero dei Greci.
22. Viezzoli G., Contributi alla storia di Fiume nel Settecento. Rivista »Fiume«. Fiume 1933, 1936.
- Verb. cap. 23. III 1779. i Verb. cap. 1786, 1787.
23. Libro della registrazione politica principiando dal 1. Genaro 1795. sino al ultimo ottobre 1797. DAR, Arhiv magistrata I-269. Br. 437. 12 maja 1795. »Strada di Zagrad sino a San Luca da essere riparata contratto con villici stabilito per tre anni verso il pagamento di f. 140.« — Br. 449 8. aprila 1796. »Strada che conduce dalla posta dietro Zagrad che debba ripararsi contribuendo la metà li Proprietarij dell' adiacenti case e l'altra metà la cassa pubblica.« 5 augusta » . . . . . detta fu «commissionato il Sig. Adamich di accingersi alle riparazioni delle strade Zagrad e Perillo.«
- Libro della registrazione politica principiando dal 1. Gennaio sino all'ultimo Dicembre 1803, DAR, Arhiv magistrata I-271. Br. 485 god. 1802. »Strada di Zagrad, che conduce sino alla fu chiesuola di San Luca ora depositoryo di polvere. Il Sign. Dirigente ingegnere Antonio Gnamb ha sottomesso li 20 de pass. o Mese febraro il contratto stipulato colli protti Mattio Tiblias e Pietro Steffano riguardo la detta strada.«
- Rapporto al circolo circa le strade del distretto. Libro della registrazione politica dell' anno 1817-1819. Br. prot. 1011. DAR, Arhiv magistrata I-356. Br. 342 god. 1819. » . . . . . circa la riparazione delle strade di Zagrad e sotto i Pioppi.«
- Gruntovna knjiga 1782-1810. DAR Gruntovne knjige. List 1 god. 1795.— alienato in Zagrad, — 1.18 — terreni in Zagrad, 1.23 god. 1785. — orto alienato Zagrad, 1.24 — acquistato in Zagrad, 1.45 god. 1807, 1.49 god. 1798, 1.51 god. 1792. 1.58 god. 1801, 1.62 god. 1790, 1.72 god. 1801, 1.87 god. 1789, 1.89 god. 1784, 1.92 god. 1788 itd. spominju: Zagrad. List 287 — acquistato in Zagrad, 1.292 god. 1897 Pilepich Antonio detto Tich in Zagrad acquistato, 1.262 Città vecchia terreno in Zagrad. 1.301 god. 1840 alienato terreno in Zagrad.
- Atti magistratuali 1820, DAR, Arhiv magistrata 2736 — 820. »Al proto muratore Giuseppe Russich qualultimo licitante della riparazione della strada comunale da Zagrad a S, Luca in Plase«.
- Atti magistratuali 1822, DAR Arhiv magistrata 1704-822. »Nella parte del suo giardino di Zagrad«.
- Piano regolatore del pubblico catasto 1836. DAR, Arhiv magistrata, akti sv. Vida 822 god. 1836. » . . . . . questi luochi vacui sono orti e di questi credo sarebbe a distinguersi una triplice classe perche ben superiore e la valutazione che si da alle Luche in confronto agli orti in Braida Zagrad e cio in proporzione al loro prodotto«.
- Catasto del Pomerio della città di Fiume (21) god. 1838. Br. 5, 39, 42, 44, 46, 61, 93 denominazione della località — Zagrad, denominazione del terreno—Orto, br. 37 den. d. loc. — Zenikovich, den. d. ter. — Zagrad.

24. Već kod osnivanja rimskih gradova, prema uzoru na legendarno osnivanje Rima označavalo se vjerskim obredom simbolički centar budućeg grada, rov oko njega, gradske zidine a uokolo gradskog zida s njegove unutarnje i vanjske strane, markiran je bio tzv. »cippi« — ma pojas »pomerium«, koji se smatrao posvećenim, te se na njemu nije smjelo (zapravo iz strateških razloga) graditi ni obrađivati zemlju. Na taj način ni s unutarnje strane kuće nisu sizale neposredno do gradskog zida.

Ducange, Glossarium mediae et infimae latinitatis, Niort 1883. str. 434 »Pomerium: Area, locus vacuus et publicus, Charta ann. 1340. tom. 2 Hist. Trevir. Ioan. Nic. ab Hondheim pag. 144 col. 1: »Castrum nostrum Saynense cum suis . . . pertinentiis excepta duntaxat area quae vulgariter Pomerium dicitur, quam vel uti nostram alio-dialem reservare tenebimur pro observandis in ea placitis.«

Saglio E., Dictionnaire des antiquités grecques et romaines. Paris 1877. Str. 543 »Pomerium. Définition — Le Pomerium est une ligne idéale qui marque la limite du territoire urbain (eoque auspicia urbana finiuntur. Varr. »De ling. lat.« V. 143).

Pomerium dërive de »murus«. Festus cite une forme ancienne »posimirium«; Varon et Tite-Live traduisent le mot »pomerium« par postmerium et Messala le définit: locus pone muros. — Le pomerium est donc étymologiquement un espace situé après le mur d'enceinte de la cité. Il était consacré à la religion et l'on n'avait pas le droit d'y élever aucune construction ni de le cultiver. S'il faut en croire Tite-Live, qui s'inspire peut-être de l'usage suivi dans les colonies, la ligne pomériale formait une étroite bande de terrain en deçà et en delà des murailles, »circamerium«: il y avait en effet un intérêt stratégique à laisser dégagés les abordes de l'enceinte de chaque côté pour surveiller l'approche de l'ennemi d'une part et pour faciliter d'autre part les mouvements des défenseurs. . . . Il se trouvait en avant, vers la campagne. . . La ligne pomériale sépare la ville de la campagne.«

25. Kobler oo. II str. 67.

26. Protocollo Capitanale dalli 17 luglio 1777. sino al 3 dicembre 1779. DAR, Arhiv magistrata I-138.

27. Piano regolatore del publico catasto 1836, DAR Arhiv magistrata akti sv. Vida 828. Protocollo commissionale tenuto per la formazione di proprietà ed intavollazioni sopra li fondi e stabili giacenti in questa città e suo distretto. »Ma dove e rimasto il nuovo Pomerio? Nei protocolli non si parla della contribuzione a cui dovrebbero appoggettarsi li fondi e case in questo giacente. . . . questi fondi ad Pomeriali cadevano nel distretto delli comuni e vennero trattati colla stessa imposta. — Ma resta ancora a stabilir come si addatteranno i terreni nelli Pomerii e come deve esser formato per essi il Libro Catastrale. Articolo 2 do del Catastro e relativi libri: §1 I fondi di questa città e suo distretto vengono divisi in tre classi — cioè a) fondi giacenti nella città stessa b) fondi posti sul di lui Pomerio c) fondi appartenenti al distretto e costituenti le sucomuni di Cosala Podbreg e Plasse. Questa divisione venne recentemente in relazione a conchiuso capitanale No 48 data 26 febro 834 relativo al precedente No 374 data 3 Dicembre 832. — §2 Essendo stata già verificata la numerazione e divisione della città e Pomerii. Le sudette tre Classi di fondi vengono suddivise cadauna in due specie cioè — in fondi fabbricati e vacui. — §5 La numerazione de fondi nel Pomerio verra pure retificata nella maniera suda ed in modo che le case ottengano un nuovo progressivo numero staccato da quello delle case in città — cio pure sara da operarsi colli fondi vacui. . . . differente e la contribuzione fondiaria che pagano li fondi del pomerio in confronto di fondi della città e perciò non possono portarsi sotto a progressivi NO con quelli nel catasto stesso. Non possono poi portarsi in quello delle comuni perche costituiscono il nuovo stabilito Pomerio. — Art 3 zo Della contribuzione fondiaria militare da pagarsi sulli fondi della città — Pomerio e distretto di Fiume.

§1 La contribuzione fondiaria militare aumenta in ordine e conchiuso capitanale . . . per li fondi della città al doppio-cioe da un a due carantani, e per quelli del Pomerio e distretto da 1 carantano ad uno e mezzo . . . §3 Il relazione a questo sotto-steranno alla stessa contribuzione d'un carantano per claifer le case — luche — Braide etc. etc. che nello stesso erano riportate nel Pomerio e che ora vennero incorporate alla città. §4 Li fondi fabbricati e fondi vacui giacenti nel nuovo Pomerio vengono appoggettati indistintamente alla contribuzione d'un carantano per bravo. Questi fondi appartenevano prima al distretto §5 Per li fondi vacui e fabbricati nelle tre comuni di Plasse-Cosala-Podbreg viene indistintamente fissata la contribuzione d'un carantano per Bravo come per li fondi pomeriali. Questi fondi in complesso per la loro situazione parita di condizione prodotto stanno in parita colli fondi pomeriali. Le case tanto che distretto che nel Pomerio vengono perlopiu abitate dalli proprietari e non producono reddito reale, ma approssimativo — quindi si determina per essa la stessa quota come per li terreni.

28. Libro del catasto 1840, DAR Gruntovne knjige. 611, 619 god. 1841 denominazione della piazza o contrada: porzione ospedale, limita da settentrione: strada del Pomerio. 658 god. 1840 l'orto nel Pomerio. 715 god. 1837 Vicolo del Pomerio 716 god. 1836 Pomerio Staro, terreno Zenicovich vignato arrativo. 720 god. 1839 Pomerio, orto Zagrad, limita da sett.: strada del Pomerio. 722 god. 1839 Pomerio Staro, levante strada di S. Andrea. 723 Pomerio staro Cimitero con capella, limita da levante — col giardin, Ponente strada di S. Andrea, sett. strada del Pomerio, mezzog. col giardin all' bosch inglese. 724. god. 1834 piazza dello Staio vecchio. ponente Cimitero greco. setten. Pomerio.

29. Fiume varos es videken 1899. Reambulirana kat. mapa geom. E. Suara.

R É S U M É

La toponymie slave à Rijeka a une tradition riche et bien éloignée. Sa durée continuelle vient à nos jours. Les toponymes italiens n'apparaissent que plus tard et beaucoup moins nombreux. Il arrive pourtant que les mêmes noms se trouvent en ces deux langues, ce qui confond leur notion et leur priorité. C'est ainsi que le toponyme de Zagrad est identifié avec celui de Pomerio, ou plutôt en est cité comme traduction. En s'appuyant sur la matière des archives connues jusqu'ici l'auteur prouve que le terme Zagrad existe plus tôt, mais ce fait à part, Zagrad est le toponyme authentique (trouvé à plusieurs reprises dans les environs plus ou moins proches de Rijeka) qualifiant une certaine partie en dehors des remparts, notamment celle au Nord-Ouest.

En revanche Pomerio était le nom de cette contrée qui s'étendait autour des remparts et qu'était interdit de peupler et de cultiver au Moyen-âge pour des raisons stratégiques. Pomerio n'était pas lié à une contrée déterminée comme terme spécial, mais il désignait jusqu'au XXe siècle un territoire intermédiaire entre la ville et son arrondissement. L'auteur constate que plus la ville s'élargissait plus le Pomerio reculait dans l'arrondissement designant toujours de nouveaux territoires. Dans cette qualité de terme spécial, et non pas toponyme, il est entré dans le cadastre et ses registres, c'est à dire à la classification des terrains et immeubles on distinguait: la ville, le pomerio et l'arrondissement. Par conséquent le pomerio ne pourrait être considéré comme toponyme en sens propre du mot, ni Zagrad non plus sa traduction. Il s'agit de deux termes tout à fait différents par leur étimologie et leur sens.